

**СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1529 РОКУ:
ВІД ПРАВА УСНОГО ДО ПРАВА ПИСАНОГО**

Право виникло задовго до держави. У додержавні часи воно було усним й існувало у формі звичаїв, які й були головними регуляторами суспільних відносин. Сукупність таких звичаєвих норм у кожного народу мала свою назву. Наприклад, у давніх слов'ян — Закон руський, у монголів — Велика Ясса Чінгіс-хана. Значною була роль тих, хто зберігав у своїй пам'яті й тлумачив правові звичаї. У скандинавів їх називали лагманами, у франків — рахимбургамі. Найчастіше ця посада була спадковою. З розвитком держави почався процес кодифікації норм звичаєвого права. В Європі цей процес прискорився в епоху раннього середньовіччя, з досягненням певного суспільного розвитку і консолідації класу феодалів.

З часом виникає гостра необхідність у фіксації правових норм письмовими засобами. Першою відомою спробою такої фіксації було вирізблення на кам'яному стовпі законів вавілонського царя Хамурапі. Як відомо, найбільшої досконалості розвиток права досяг у Давньому Римі, особливо на останньому рубежі його існування, коли право стає писаним.

Вже з V ст. в країнах феодальної Європи почали з'являтися перші судєбники: у 481–511 рр. Салічна Правда франків, складена за часів короля Хлодвіга; у 516 р. — Бургундська Правда; у 802–803 рр. — так звані Варварські Правди. У XI ст. (1016–1036 рр.) був складений перший судєбник Київської Русі — Руська Правда. Кодифікувалися у цих судєбниках тільки норми цивільного, кримінального і процесуального права.

У XIII–XV ст. у різних країнах Європи з'являються вже більш досконалі феодальні судєбники і збірки норм звичаєвого права: у 1230 р. — Саксонське Зеркало; у 1356 р. — Золота Булла імператора Німецької імперії Карла IV; у 1349 р. — Законник царя сербів і греків Стефана Душана; у 1346 р. — Петровський, а в 1347 р. — Вісліцький статут Польської держави, які в 1420–1423 рр. були об'єднані в один доповнений і відредагований судєбник, відомий в історії польського права під назвою Статутів Казимира Великого. В Московській державі першою значною кодифікацією стало прийняття у 1497 р. Судєбника Івана III. Кодифікація норм звичаєвого права у всіх перерахованих судєбниках, їх зміст були зумовлені зрілістю феодального суспільства, рівнем правової думки, особливостями історичних епох, в які вони склалися, а також характерними національними рисами народів окремих країн.

На початку XVI ст. кодифікаційні тенденції набувають нового забарвлення. У 1500 р. кодифікацію права провела Чехія, в 1514 р. проект кодифікації звичаєвого права був підготовлений в Угорщині, Статут Ласького 1506 р. став основою для проведення кодифікаційних робіт у Польщі. Цей перелік буде

неповним без кодексу німецького імператора Карла V, відомого в історії під назвою Кароліни і прийнятого в 1532 р.

Тепер кодифікатори не обмежуються записом звичаєвого права, як це було у попередніх кодифікаціях, вони почали систематизувати його, а також вводити нові елементи, що виражали інтереси пануючого стану, або тих соціальних груп, які в даний момент досягли зверхності над іншими. Це було пов'язано з новим відношенням держави до права, з підвищенням його авторитету. Право відтепер вважалось основою існуючого ладу, воно стало загальнообов'язковим для всіх членів суспільства, в тому числі й для правителів найвищого рангу. Із затвердженням державного суверенітету посилюється прагнення до фіксованого (писаного) права, побудованого на принципі територіальної виключності його дії.

З розвитком писаного права і його подальшою систематизацією з'явилася необхідність визначити, які норми поведінки людей підлягають регламентації в законі, а які слід віднести до норм релігії і моралі. Виникла необхідність у вчених-юристах, які мали створити певну систему класифікації норм поведінки. Слід зазначити, що на початок XVI ст. в Європі не існувало визначення поняття «право».

Заміна усного права писаним у Великому князівстві Литовському йшла майже паралельно із загальноєвропейським процесом і у більшості випадків мала ті ж самі тенденції.

За перші акти писаного права Великого князівства Литовського слід вважати привілеї Ягайли 1387 р., надані феодалам, що прийняли католицизм, і тільки-но заснованому єпископству Віленському. Через рік, у 1388 р., видається більш просторова збірка писаного права Великого князівства Литовського — Привілеї євреям Вітаутаса Великого. Проте першим судовим актом, у якому були зібрані норми звичаєвого права, слід вважати Судебник Казимира, який був виданий в 1468 р. Поступово правові звичаї починають відступати на другий план під тиском правових норм, які створюються великокнязівською владою і яка намагається таким чином зміцнити свої позиції. Норми звичаєвого права зберігалися лише у тому випадку, якщо вони поширювалися на всій території держави і їх дія не обмежувалася окремими регіонами країни. Але, як показало життя, у Великому князівстві Литовському таких норм було дуже багато і практика їх застосування вимагала нагальної кодифікації.

У 1501 р. великий князь Олександр, надаючи підтвердний привілеї Волинській землі, підкреслював, що його чинність буде мати тимчасовий характер, «пока права статута у отчизне нашей уставим». Олександр плекав надію, що «тогда вси земли наши одного права держати мають и одним правом сужены будут podle статуту» [1, 73]. Вперше питання про кодифікацію права було підняте на Віленському сеймі 1514 р., але магнатам, які не були в ній зацікавлені, вдалося відтягнути його рішення. На Гродненському сеймі 1522 р. шляхта знову звернулася до великого князя з проханням кодифікувати законодавство і розглянути проект тексту статуту. Великий князь з Пани-Радою «право им прирекли дати и тыи вси члонки, как ся подданные наши мають

справовати и радити, казали есмо... выписати» [2, 516]. Великий князь Жикгімонт видає спеціальний указ про введення в дію письмового зводу законів, але Гродненський сейм погодився не з усіма нормами проекту «прав писаних». У 1524 р. проект виправленого статуту обговорювався на сеймі в Бересті. Приймається рішення «тое право выдать всем подданым Великого княжества Литовского, рассказать нашим господарским словом, абы вже тым правом справовалися и радили водлуг того рассказания нашего» [2, 516]. Біля чотирьох років проект статуту обговорювався на місцях і тільки на Віленському сеймі 1528–1529 рр. він затверджується як Права писані Великого князівства Литовського (які згодом для зручності дослідники назвали Статутом. — П. М.) і стає чинним правом для всієї литовсько-руської держави.

За формою систематизації Статут 1529 р. був зводом законів, який включав до себе систематизоване земське і звичаєве право і ряд кодифікованих нових норм права. Головну редакційну правку Статуту здійснив воевода віленський і канцлер Великого князівства Альбрехт Гаштольд, який за службовим становищем очолював кодифікаційну комісію. На жаль, ми не маємо відомостей про те, як створювалася ця комісія і хто входив до її складу. Відомий польський вчений Ю. Бардах висунув гіпотезу, що в цьому йому допомагали доктори права — Є. Таліат і В. Чирка, які були представниками правової науки того часу і чудовими знавцями правової дійсності Великого князівства Литовського [3, 74]. Кодифікаційній комісії вдалося створити нормативний акт, який, за словами В. І. Пічети, був одночасно і «основними законами» Великого князівства Литовського [4, 25]. Статут 1529 р. відображав реальне співвідношення сил у суспільстві, де економічне і політичне панування залишилося за магнатами і панами. Шляхта ще не стала тією силою, яка могла би протидіяти великим землевласникам.

У передмові до Статуту великий князь Жикгімонт гарантував «всім прелатом, княжатом, паном хоруговным, велможам, рыццерем повышоним, шляхте и всему посполству и их подданным а тубыльцом земель Великого княжества нашего Литовского, которого бы кольвек стагла а стану были, вси их права и привилья: костельные, так латынского закону, яко и греческого, тэж и светцкие...» [5, 62].

Вказати точну кількість артикулів Статуту 1529 р. неможливо, оскільки в списках, які дійшли до нас, вона різна. С. Лазутка висунув ідею, що в юридичному оригіналі артикули взагалі не мали нумерації [6, 77]. За списком Дзялинського Статут складався з 13 розділів, які разом зі вступами до частини розділів поділялися на 242 (в деяких списках — на 243) артикули. Перший розділ визначав компетенцію великокнязівської влади, другий — регулював земську оборону, третій — кодифікував особисті і станові права шляхти, четвертий — містив норми сімейного права і визначав правовий статус жінки в питаннях землеволодіння і спадкування, п'ятий — регулював опікунське право, шостий — регламентував судочинство і судовий процес. Інші розділи перераховують кримінальні злочини проти особи, власності, інші посягання. Таким чином, Статут містив норми державного, цивільного, сімейного, спадкового,

земельного, кримінального і процесуального права. Мудрість і далекоглядність складачів Статуту проявилася в тому, що вони, не маючи можливості охопити правом всі існуючі в суспільстві відносини, внесли до нього спеціальний артикул, який передбачав постійне поповнення Статуту новими нормами: «права писаные дали есмо всей земли, по котрому право мають суд судити, однак же вси права до остатку врыхле не могут ся зложити, яко ж и тые права не могли до остатка всех артыкулов мети. Нили ести бы ся што пригодило перед судьями, чого бы в тых правех не было описано, тогда то даем на розознанье судей под сумнением их, иж они мають, упомянувши на Бога, и то сказати водле стародавнего обычая» (Статут 1529 р., розд. VI, арт. 25). І далі, у цьому ж артикулі, законодавець визначає саму процедуру внесення нових законоположень до Статуту: «а ведже скоро на первом сойме перед нами або перед паны радами нашими мають тые члонки объявити. И ести бы мы або панове рада наша тые члонки уфалать, тогда мають тэж приписаны быти к тым правам».

На відміну від систематизації права в західних країнах, де вона проводилася виключно на основі римського права і охоплювала тільки приватне право, у Великому князівстві Литовському систематизація торкалася і позитивного права, в тому числі й державного. В основу цієї систематизації були покладені нові принципи: суверенність державної влади (всупереч середньовічному церковному космополітизму), єдність права для всієї держави та її громадян і пріоритет писаного права. Проте закріплення правом різноманітних пільг і привілеїв для різних станів і груп людей, що було характерним для феодального суспільства, підривало загальний принцип єдності права.

Зробимо деякі висновки. Письмова фіксація норм права, досягнувши певного рівня консолідації, є закономірним явищем, властивим майже всім державам. За цим критерієм ВКЛ нічим не виділяється поміж інших європейських держав.

З іншого боку, від подібних зводів законів того часу Статут Великого князівства Литовського 1529 року вигідно відрізняється завершеністю правових формулювань, досконалістю мови і, найголовніше, духом Ренесансу.

Цьому було декілька причин. Ніде в Європі, окрім Польщі, феодали не користувалися такою кількістю свобод, які помалу вилилися в повну анархію і, за думкою С. Лазутки, згодом призвели до падіння держави. Проте під час кодифікації права завдяки цим свободам правлячий клас досяг того, що в Статутах ВКЛ, якомога докладніше, були записані всі права і привілеї дворян, не лише у галузі кримінального (як у всіх раніше вказаних судєбниках), але і державного, цивільного, сімейного, земельного і інших галузей права, детально регламентована діяльність судів і суддів.

Велике князівство Литовське було великою державою, дуже строкатою за своїм етнічним, державним і релігійним складом. Жодна з феодальних груп — католиків і православних у той час не переважувала. Це визначило релігійну терпимість серед феодалів і загальних державних мас, а також світський характер Статуту.

У Великому князівстві Литовському високого рівня досягла правова думка. Було немало державних діячів, писарів, священників, просто людей, освічених у галузі права, таких, що мали свої бібліотеки і що закінчили Краківський, Празький й інші університети Європи.

Високого рівня і правової культури досягла офіційна мова ВКЛ, яку ми зараз називаємо старою українською мовою. У офіційних паперах ВКЛ вона почала застосовуватися вже наприкінці XIII — на початку XIV століття.

Все це і обумовило високий рівень кодифікації права у Великому князівстві Литовському, створення однієї з найяскравіших пам'яток писаного права Європи — Статуту 1529 року.

Література

1. Ясинский М. Уставные земские грамоты / М. Ясинский. — К., 1888.
2. Документы Московского архива Министерства юстиции. — М., 1897. — Т. 1.
3. Бардах Ю. Литовские статуты — памятники права периода Возрождения // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. — М., 1976.
4. Пичета В. И. Литовский статут 1529 г. и его источники // Статут Великого княжества Литовского 1529 года / Под ред. К. И. Яблонского. — Минск, 1960.
5. Лазутка С. Первый Литовский Статут. Тексты на старобелорусском, латинском и старопольском языках / С. Лазутка, И. Валикопите, Э. Гудавичос и др. — Вильнюс, 1991.
6. Лазутка С. А. I Литовский Статут — феодальный кодекс Великого княжества Литовского / С. А. Лазутка. — Вильнюс, 1973.

УДК 340.15(474.5):343.24.001.71

М. І. Косяченко

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЇ ПОКАРАНЬ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ

У писаному праві Великого князівства Литовського XVI ст. інститут покарання зазнає подальших змін. Як і будь-який інший соціальний продукт, покарання має відповідати суб'єктивним і об'єктивним потребам суспільства, які змінилися протягом досліджуваної доби. Об'єктивні причини полягали, насамперед, у змінах, що відбулися в соціальній структурі литовсько-руського суспільства. У XV ст. існувала нечисленна верства безправних невольників, але представники вільних верств не були рівноправними, а розпадалися на низку розрядів, що стояли на найрізноманітніших сходинках соціальної драбини, від селянина, що жив на чужій землі, до князя, причому відносини між суміжними розрядами були тотожними і мали феодальний характер. У XVI ст. шляхта стала юридично рівною між собою, єдиною повноправною верствою, а всі інші стани — більш або менш залежною більшістю [1, 3].

У класовій державі пануючий клас схильний ототожнювати свої інтереси з інтересами всього суспільства і тому вважає їх такими, що потребують особливого захисту.